व. भ. कर्णिक

अल्पसंख्याकांची समस्या

अल्पसंख्याकांची समस्या नाही असा देश जगामध्ये सापडणे कठीण आहे. देश अगर राष्ट्रे जी बनली ती शंभर टक्के एकजिनसी समाज म्हणून बनली नाहीत. कोणचा तरी एक समाज बहुसंख्य होता– त्या समाजावरून राष्ट्राला नाव मिळाले. पण त्या बहुसंख्य समाजाच्या बरोबरीने त्या प्रदेशात भाषेने, धर्माने अगर वंशाने त्याच्यापासून वेगळे असे इतर गट अगर समाजही रहात असतात. त्यांच्यामुळे अल्पसंख्याकांची समस्या निर्माण होते.

ही समस्या अमेरिकेसारख्या संपन्न राष्ट्रातही आहे. तिथे वंशभेदावर आधारलेला नीग्रोंचा प्रश्न आहे. पण इतरही अनेक अल्पसंख्य गट त्या देशात आहेत. ते मुख्यत्वेकरून युरोप खंडातील अनेक देशांतून येऊन तिथे स्थाईक झालेल्या नागरिकांचे आहेत. जपानी, चिनी वगैरे पीतवर्णी गट आहेत तसेच मेक्सिको व पोर्टोरिको येथून आलेल्या कामगारांचेही गट आहेत. आणि अमेरिकेचे पहिले रहिवासी जे रेड इंडियन्स त्यांचाही गट आहे. हे सर्व गट अमेरिकेत एक दोन पिढ्या घालवल्यानंतर एकजीव होतील अशी अपेक्षा होती. अमेरिका त्यांना एकजीव करणारी कढई (melting pot) बनेल अशी कल्पना होती. पण ती कल्पना फलद्रूप झाली नाही. सगळे गट आपआपले स्वतंत्र अस्तित्व टिकवून आहेत आणि त्यांना राष्ट्रीय जीवनात समाविष्ट करून घेण्यासाठी कायद्याने किंवा रूढीने त्यांना काही सवलती द्याव्या लागतात. अशा तऱ्हेच्या सवलती देणे राष्ट्रहितविरोधी आहे असे कुणीही मानत नाही.

युरोपमधील अनेक राष्ट्रांतही हा प्रश्न आहे. उदाहरणार्थ, बेल्जम. तिथे भाषिक गट आहेत आणि त्यांच्यामध्ये वेळोवेळी तीव्र भांडणे पेटतात. युगोस्लाव्हिया हे पाचसहा राष्ट्रगटांचे मिळून बनलेले राष्ट्र आहे. सर्वांना एकत्र ठेवण्यासाठी म्हणून त्याने संघराज्य पद्धत (federation) स्वीकारली. तरीही कुरबूर व धुसफूस आहेच, व मार्शल टिटोच्या पाठीमागे संघराज्य कितपत टिकेल या विषयी पुष्कळांना शंका वाटते. रशिया हे तर बहुराष्ट्र (multinational) राज्य आहे. तिथेही वेगवेगळ्या राष्ट्रगटांमधे संघर्ष सुरू झाला आहे. हुकूमशाही राज्यपद्धतीमुळे तो ताबडतोब दडपला जातो व त्याची बातमीही फारशी बाहेर येत नाही ही गोष्ट वेगळी.

दुसऱ्या महायुद्धानंतर निर्माण झालेल्या आफ्रिकी राष्ट्रांत अल्पसंख्याकांचा प्रश्न हा एक मोठा ज्वलंत प्रश्न आहे. नवी राष्ट्रे निर्माण झाली ती साम्राज्यवाद्यांनी आपल्या सोईसाठी आखलेल्या सीमांनुसार. ह्या सीमांच्या आत वेगवेगळ्या जातीजमाती होत्या. त्यांच्यापैकी पुष्कळांच्या नवोदित राष्ट्रांमधे आपल्याला न्याय मिळत नाही अशा तक्रारी आहेत. अशाच्या स्वरूपाच्या तक्रारीवरून नायजेरियात यादवी युद्ध लढले गेले. तो प्रकार इतर काही देशांत कमीअधिक प्रमाणात चालू आहे. या भांडणामुळे बाहेरच्या देशांना हस्तक्षेप करण्याची संधी सापडते आणि मग स्वतंत्र झालेली राष्ट्रे नव्या साम्राज्यवाद्यांची शिकार बनतात.

काही प्रस्थापित जुन्या राष्ट्रांमध्येही अल्पसंख्याकांचा प्रश्न नव्याने उत्पन्न होऊ लागला आहे. उदाहरणार्थ, इंग्लंडमध्ये स्कॉच व वेल्श या जमातींत फुटीर वृत्ती खूप वाढली आहे. स्कॉटलंडमध्ये स्कॉटिश नॅशनल पार्टी खूप प्रबळ बनली असून निवडणुकीमध्ये तिला वाढता पाठिंबा मिळत चालला आहे. दोन्ही प्रदेशांतील लोकांना अधिकाधिक

अनुक्रमणिका

मराठीचा विकास: महाराष्ट्राचा विकास
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत
नवभारत ७५ अमृतमहोत्सवी वर्ष
द्वारा प्राज्ञपाठशाळामंडळ, वाई

स्वायत्तता देण्याच्या योजना आखल्या जात आहेत. त्यांनी त्यांचे समाधान होईल की नाही कुणास ठाउक ?

काही वेळा अल्पसंख्याकांचा प्रश्न राष्ट्रीय स्वरूप धारण करतो. आपल्या देशात ते घडले आणि उत्तरेकडील व पूर्वेकडील मुसलमान समाजाच्या वेगळे राष्ट्र म्हणून नांदण्याच्या मागणीला आपल्याला मान्यता द्यावी लागली. धर्मभावनेच्या आधारावर पाकिस्तान निर्माण झाला खरा, पण त्यालाही अखेर तडे गेले. पूर्वेकडील मुसलमान समाजाने आपले स्वतंत्र बांगला देश हे राज्य निर्माण केले. पण तेवढ्याने पाकिस्तानच्या अडचणी संपल्या नाहीत. आजही तिथे बलुची, पठाण, वगैरेंच्या स्वायत्ततेच्या मागण्या दत्त म्हणून उभ्या आहेत आणि पंजाबी वर्चस्वाविरुद्धचा असंतोष ठिकठिकाणी दृष्टीस पडतो.

आपल्या येथील अल्पसंख्याकांच्या समस्येचा शांतपणे आणि विवेकनिष्ठ पद्धतीने विचार व्हावा म्हणून हे प्रास्ताविक स्वरूपाचे विवेचन. त्यावरून हे लक्षात येईल की आपल्या येथे निर्माण झालेला प्रश्न नवीन वा अपूर्व नाही ; तो अनेक देशांत निर्माण झालेला असून प्रत्येक देशात आपल्या परंपरेनुसार व जीवनदृष्टीनुसार तो सोडवण्याचे प्रयत्न होतात. दुसरी लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्ट ही की आपली भाषा, धर्म, वंश, कुळ वगैरेबद्दलचा अभिमान वा आग्रह मनुष्याच्या मनात स्वभावतः वाढतो व स्थिरावतो आणि तो पिढ्यानपिढ्या व शतकानुशतके नाहीसा होत नाही. माणसाची स्वाभाविक प्रवृत्ती म्हणूनच त्याच्याकडे पाहिले पाहिजे व त्याची कदर केली पाहिजे. तो दडपून टाकण्याचा जितका प्रयत्न होतो तितका तो अधिकाधिक दृढमूल होतो.

अल्पसंख्याकांची समस्या सोडविण्याचे दोन मार्ग आहेत : एक दडपशाहीचा व निःपाताचा व दुसरा लोकशाहीचा, सवलती व संरक्षण देऊन त्यांना बहुसंख्याकांशी समरस करून घेण्याचा. हिटलरने पहिला मार्ग स्वीकारला होता. ज्यूंचा त्याला निःपात करावयाचा होता. तीच त्याच्या दृष्टीने त्या प्रश्नाची अखेरची सोडवणूक (final solution) होती. साम्यवादी राष्ट्रांमध्येही तोच दडपशाहीचा मार्ग स्वीकारला जातो. स्टालिनने अनेक राष्ट्रगटांचे अक्षरशः शिरकाण केले. तो मार्ग भारताच्या परंपरेत व लोकशाही राज्यव्यवस्थेत बसणारा नाही. म्हणून आपल्याला स्वीकारला पाहिजे तो लोकशाहीचा, सवलती व संरक्षण देऊन अल्पसंख्याकांचा विश्वास संपादन करण्याचा मार्ग.

लोकशाहीमध्ये बहुसंख्याकांचे राज्य असते, म्हणून त्या राज्याबद्दल अल्पसंख्याकांना संशय वाटणे साहजिक आहे. कारण ते अल्पसंख्य असे आहेत की ज्यांना बहुसंख्य बनणे शक्य नाही. म्हणूनच भारतीय संविधानाने मूलभूत हक्क म्हणून त्यांना काही संरक्षणे व सवलती दिल्या आहेत. इतर नागरिकांप्रमाणे अल्पसंख्याकांना सर्व नागरी हक्क आहेत. ते त्यांना स्वतःच्या संरक्षणासाठी व विकासासाठी वापरता येतात. शिवाय त्यांना धार्मिक स्वातंत्र्य आहे, आपल्या धर्माचे त्यांना आचरण करता येते, एवढेच नव्हे तर आपल्या धार्मिक संस्था जुन्या रीतरिवाजानुसार चालवता येतात. तसेच आपल्या सांस्कृतिक विकासासाठी त्यांना आपल्या खास शिक्षणसंस्था चालवता येतात. भारतातील सर्व अल्पसंख्याकांना हे हक्क घटनेप्रमाणे मिळाले असून त्यामध्ये कुणीही ढवळाढवळ करू शकत नाही.

संविधानाने दिलेले हे संरक्षण अपुरे पडते असे गेल्या तीस वर्षांच्या अनुभवानंतर म्हणावे लागते. आपल्या येथील सर्वांत मोठा अल्पसंख्य गट म्हणजे मुसलमान समाज. तो चांगला दहाएक कोटींचा असून सर्व देशभर पसरलेला आहे. त्या समाजाकडे पाहिले तर त्याचे स्वास्थ्य व सुरक्षितता वाढली असे म्हणता येत नाही. सुरक्षितता तर निश्चित वाढलेली नाही; कारण जातीय दंगे मधून मधून होतातच आणि त्यामध्ये बहुशः मुसलमानांची अधिक प्राणहानी होते. दंगा झाल्यानंतर पहिला दगड कुणी फेकला याची शहानिशा करण्यात फारसे हशील नसते. दंगे होतात ते हिंदू आणि मुसलमान यांच्यातील परस्पराविषयीच्या अविश्वासामुळे. त्या परिस्थितीत क्षुल्लक कारणावरून दंगे उद्भवतात आणि मग ते शल्य दोघांच्याही मनात वर्षानुवर्षे सलत राहते. जातीय दंग्यांची ही बाब सोडली तरी मुसलमान समाजाची गेल्या तीस वर्षांत फारशी प्रगती झाली आहे असे दिसत नाही. त्याचा मागासलेपणा व दारिद्र्य आहे

अनुक्रमणिका

मराठीचा विकास: महाराष्ट्राचा विकास
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत
नवभारत ७५ अमृतमहोत्सवी वर्ष
द्वारा प्राज्ञपाठशाळामंडळ, वाई

तसेच कायम आहे. नोकऱ्यांमध्ये व उद्योगधंद्यांत त्याचे स्थान उंचावलेले नाही. नोकऱ्यांमध्ये व इतरत्र आपल्या संख्येनुसार आपल्याला स्थान लाभावे अशी कोणत्याही समाजाची इच्छा असावी हे साहजिक आहे. मुसलमान समाजाची ही इच्छा मुळीच पुरी झालेली नाही. सार्वजनिक जीवनातील त्या समाजाचे स्थान सारखे खालावत चालले आहे.

याखेरीज गेल्या काही वर्षांत घडलेल्या दोन तीन गोष्टींनी मुसलमान समाजाला अधिक सचिंत बनवलेले आहे. अलिगड विद्यापीठ व उर्दू भाषा याबद्दलच्या धोरणांचा या बाबतीत उल्लेख करता येईल. अलिगड विद्यापीठ मुसलमान समाजाचे सांस्कृतिक विद्यापीठ म्हणून काढले तर असा कोणता अनर्थ कोसळणार आहे ? तसेच उत्तर प्रदेश व बिहार या राज्यांच्या काही भागांत उर्दूला हिंदीच्या बरोबरीने राज्यभाषा म्हणून का स्थान देऊ नये ? त्या भागातील सर्वसामान्य जनतेची ती भाषा आहे. उर्दूला मुसलमानांची भाषा समजणेच मुळी गैर आहे; ती हिंदू व मुसलमान दोघांचीही भाषा आहे. इतर भाषांच्या बरोबरीने तिचीही वाढ व्हावी म्हणून सरकारी व खाजगी प्रयत्न का होऊ नयेत ?

गेल्या काही वर्षांत हिंदुत्ववादाचे जे पुनरुज्जीवन झाले त्यामुळे हे प्रश्न उत्पन्न झाले आहेत. हिंदुस्थान हा हिंदूंचाच या कल्पनेतून इतर धर्मांबद्दल व समाजाबद्दल अनादर व संशय निर्माण होतो. या कल्पनेतूनच इस्लाम धर्माचे स्वरूपच असे आहे की त्यामुळे त्या धर्माच्या अनुयायांना भारतीय समाजाशी एकरूप होता येणार नाही असा एक विचार निघालेला आहे. हा विचार मुसलमानांच्या धार्मिक श्रद्धेची स्थळे भारताबाहेर आहेत या गोष्टीलाही खूप महत्त्व देतो. या विचाराचे विश्लेषण व मूल्यमापन करण्याचे हे स्थळ नव्हे. पण एकच गोष्ट नमूद करावीशी वाटते. ती ही की तो विचार मान्य केला की इस्लामचा त्याग केल्याखेरीज मुसलमानांना भारतामध्ये समान नागरिकत्व मिळणार नाही हे फलित सिद्ध होते. या फलिताने सर्वधर्मसमभावाच्या आपल्या तत्त्वाला व आपल्या उदार दृष्टिकोनाला छेद जातो हे विसरून चालणार नाही. मुसलमान समाजामध्ये व त्याच्या धर्माचरणात दोष नाहीत असे नाही. ते दोष हलके हलके शिक्षणाने दूर केले पाहिजेत. पण त्यासाठी धर्मच सोडा असा आग्रह धरला तर कोणता समाज तो मान्य करायला तयार होईल ?

मुसलमानांना हिंदूंच्याबद्दल, ते संख्येने वरचढ असल्यामुळे, अद्याप खूप भीती व संशय वाटतो. म्हणून वेळोवेळी आपल्या संरक्षणासाठी ते वेगवेगळ्या मागण्या पुढे मांडतात. मध्यावधी निवडणूकीच्या निमित्ताने त्यांच्या अनेक संस्थांनी एकत्र येऊन काही मागण्या तयार केल्या आहेत. त्यांचा सहानुभूतीने विचार झाला पाहिजे. अल्पसंख्य समाज याच मार्गाने आपल्या हिताचे संरक्षण व संवर्धन करत असतो. म्हणून मुसलमान म्हणून त्यांनी मागण्या केल्या याबद्दल राग वाटण्याचे कारण नाही. आपल्या देशात अद्याप जातीधर्मनिरपेक्ष असा सर्वसमावेशक समाज तयार झाला नाही त्याचेच ते द्योतक आहे. त्यांच्या सगळ्या मागण्यांचा या ठिकाणी विचार शक्य नाही. पण एका मागणीबद्दल दोन शब्द लिहिणे जरूर वाटते. ती मागणी म्हणजे सरकारी नोकऱ्यांमधे, विशेषेकरून पोलिसांमधे योग्य प्रतिनिधित्व लाभावे ही. सकृद्दर्शनी ही मागणी अयोग्य वाटते. पण समाजातील सर्व गटांना राज्यव्यवहारात योग्य स्थान मिळाले पाहिजे या दृष्टीने विचार केला तर ती मागणी अयोग्य वाटत नाही. जातीय दंग्यांच्या संदर्भात मुसलमानांना पोलिसदलात योग्य स्थान मिळणे अगत्याचे आहे. तसे झाले म्हणजेच त्यांना पोलिसांबद्दल विश्वास वाटू लागेल. हे कसे साधावयाचे त्याबद्दल विचार करावा लागेल. पण राज्ययंत्रणेबद्दल सर्व गटांना विश्वास वाटावा म्हणून सर्वांना त्या यंत्रणेत सहभाग मिळाला पाहिजे हे तत्त्व एकदा मान्य झाले की वेगवेगळ्या ठिकाणी त्याची अंमलबजावणी कशी करावयाची याबद्दल नियम अगर संकेत निर्माण करणे कठीण जाणार नाही.

या ठिकाणी एकाच अल्पसंख्य गटाचा नाव घेऊन विचार झाला आहे. पण भारतामधे इतरही अनेक अल्पसंख्य गट आहेत, जसे ख्रिश्चन, पारसी, शिख इत्यादी. तसेच अस्पृश्य आणि आदिवासी आहेत आणि पूर्व सीमेवरील नाग, मिझो इत्यादी जमाती आहेत. त्या जमातींमधे भारतीय नागरिक-

अनुक्रमणिका

मराठीचा विकास: महाराष्ट्राचा विकास
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत
नवभारत ७५ अमृतमहोत्सवी वर्ष
द्वारा प्राज्ञपाठशाळामंडळ, वाई

त्वही अद्याप दृढमूल झालेले नाही. या सर्व गटांना, जातींना व जमातींना लोकशाही मार्गाने एकत्र आणून आपल्याला जातीधर्मनिरपेक्ष असा नवा भारतीय समाज उभारायचा आहे. त्या समाजात एकत्व असेल तसेच वैचित्र्यही असेल. एकत्व भारतीय निष्ठेचे; ती निष्ठा जागृत रहावी म्हणून सर्व गटांना विकासाची पुरी संधी लाभली पाहिजे व कोणत्याही गटाला संख्येमुळे किंवा साधनसंपत्तीमुळे दुसऱ्या गटावर वर्चस्व गाजवता येऊ नये. वैचित्र्य सर्व गटांच्या मुक्तपणे वाढलेल्या वेगवेगळ्या चालीरीतींचे व संस्कृतींचे असा स्वतंत्र बहुरंगी समाज निर्माण होईल. त्याचवेळी अल्पसंख्य व बहुसंख्य हे भेद विलयाला जातील.

तोवर अल्पसंख्याकांना जरूर त्या सवलती व संरक्षणे दिली पाहिजेत. सवलती व संरक्षणे देणे लोकशाहीच्या चौकटीत नीट बसते. याचे उदाहरणच पहावयाचे असेल तर पहिल्या महायुद्धानंतर स्वयं-निर्णयाच्या तत्त्वानुसार जी नवीन राष्ट्रे निर्माण झाली त्यांच्या राज्यघटनांत सापडेल. त्या त्या राष्ट्रांत अनेक अल्पसंख्य गट होते. त्यांच्या संरक्षणा-साठी त्या योजना तयार करण्यात आल्या होत्या. भारतीय प्रश्न तितका बिकट नाही. तरीदेखील आवश्यक त्या सवलती व संरक्षणे कायद्यांनी वा संकेतांनी द्यावीत. पण त्याच वेळी अल्पसंख्याकांतील वेगवेगळ्या गटांना त्यांच्या सर्वसमावेशक अशा वर्गनिहाय वा धंदेनिहाय अशा संघटनांमध्येही ओढण्याचा प्रयत्न व्हावा, त्याच्या योगाने त्यांची भीती व अलगपणाची भावना कमी होईल व ते सर्वसामान्य समाजामध्ये मिसळून जातील. अल्प-संख्याकांची समस्या बिकट तर खरीच, पण ती सोडवण्याचे असे दुहेरी प्रयत्न झाले तर ती सुटणे फारसे जड जाऊ नये.

१९४७–१९५४ पर्यंत झालेल्या मराठी पुस्तकांत प्रथम क्रमांकाचे साहित्य अकादमी (नवी दिल्ली)चे रु. पाच हजार पारितोषिक प्राप्त झालेले

वैदिक संस्कृतीचा विकास

पृ. ६००] (सुधारून वाढविलेली नवीन आवृत्ती) [किंमत ३० रु.

लेखक– तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी.

प्रकाशक : प्राज्ञपाठशाळामंडळ, वाई (जि० सातारा)

मराठीचा विकास: महाराष्ट्राचा विकास
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत
नवभारत ७५ अमृतमहोत्सवी वर्ष
द्वारा प्राज्ञपाठशाळामंडळ, वाई

अनुक्रमणिका